

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО, МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 340.132

Л. І. КАЛЄНІЧЕНКО,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
факультету з підготовки слідчих
Харківського національного університету внутрішніх справ*

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПРАВОЗАСТОСОВНОЇ ПОМИЛКИ В ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІЙ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Встановлено основні підходи до розуміння поняття правозастосовної помилки та проаналізовано існуючі в загальнотеоретичній літературі її визначення.

Правомірна поведінка є конкретним проявом реалізації норми права і є запорукою режиму законності та правопорядку в суспільстві і державі. Проте не завжди зміст норм права самостійно втілюється в поведінці суб'єктів через використання ними прав, виконання обов'язків і дотримання заборон. Існують випадки, коли втілення змісту правових норм потребує окремої владної діяльності, котра спрямована на їх забезпечення.

Правозастосування є однією з форм (видів) реалізації норм права, яка спрямована на забезпечення реалізації нормативних приписів у конкретних життєвих ситуаціях. Саме за допомогою правозастосування зміст окремих норм права втілюється в життя, при цьому застосування норм права має зв'язок не лише з правомірною поведінкою суб'єктів права, а й із неправомірною поведінкою також.

Результатом правозастосовної діяльності є конкретне правозастосовне рішення, яке містить індивідуально-правовий припис суб'єкта права та спрямоване на забезпечення реалізації норм права в конкретних життєвих ситуаціях. Однак не завжди правозастосовні рішення є правильними, суб'єкт правозастосування, як і будь-яка людина, не застрахований від неправильних помилкових рішень, котрі у сфері правозастосування являють собою помилки в застосуванні норм права.

Правозастосовні помилки є соціально негативним правовим явищем. Вони стоять на заваді реалізації змісту норм права, підривають віру громадян у дієвість права як соціального інституту, соціальну справедливість, знижують рівень ефективності та якості правозастосу-

вання, а також знижують авторитет суб'єктів юридично значущої діяльності серед населення.

У зв'язку з цим важливого значення набуває проблема своєчасного виявлення, усунення та запобігання помилкам у застосування права. Це, у свою чергу, не можливе без загальнотеоретичного з'ясування їх природи та сутності.

Проблема окремих видів правозастосовної помилки неодноразово порушувалась у юридичній літературі, була предметом дослідження науковців різних галузей права. Зусиллями представників таких наук, як кримінальне право і криміналістика, сформульовані дефініції понять «експертні помилки» (В. М. Абрамова, Р. С. Белкін, Й. Г. Вермеля, Г. Л. Грановський, Н. І. Клименко), «слідчі помилки» (О. М. Баранов, А. Д. Бойков, В. І. Власов, А. Б. Марченко, А. Д. Назаров, А. Б. Соловійов, І. М. Шопіна) та «кваліфікаційні помилки» (А. Н. Бабай, І. Я. Клівер, Т. М. Марітчак, В. О. Навроцький), досліджені їх суттєві ознаки, найбільш типові риси. Проте погляди вчених-правників щодо сутності поняття експертних, слідчих та кваліфікаційних помилок і на сьогодні є суперечливими, спірними та неоднозначними.

Щодо дослідження змісту поняття правозастосовної помилки у загальнотеоретичній науковій літературі, то слід окремо відзначити, що в сучасній юридичній літературі спеціальні загальнотеоретичні дослідження правозастосовних помилок є вкрай поодинокими. Відтак сутність, поняття, види, причини та умови правозастосовних помилок були предметом дослідження М. М. Вопленка, В. О. Котюка, К. Р. Мурашлімова О. В. Пунько, та В. В. Русских. При цьому у сфері теоретичного осмислення сутності

та змісту поняття правозастосовної помилки існує низка невирішених питань або питань, що потребують певного уточнення, доповнення, переосмислення, додаткового дослідження та обґрунтування. До таких питань належать, перш за все визначення сутності правозастосовної помилки.

У зв'язку з вищевикладеним у даній статті ми поставимо за мету встановити основні підходи до розуміння поняття правозастосовної помилки та проаналізувати основні існуючі у загальнотеоретичній літературі її визначення.

Проведений аналіз існуючих у навчальній та науковій загальнотеоретичній юридичній літературі понять правозастосовної помилки, а також її видових галузевих понять (слідчі помилки, експертні помилки, кваліфікаційні помилки), дає підстави виокремити три основні підходи до розуміння сутності останньої.

Перший підхід репрезентує, скажімо так, «широке» розуміння правозастосовної помилки.

Прихильники даного підходу під правозастосовною помилкою розуміють будь-яке невиконання вимог норм права незалежно від вини особи і включають до числа помилок як ненавмисні, допущені внаслідок добросовісної омани помилки, так і умисні та необережні злочини. Наприклад, Ю. В. Голик та О. В. Орлова вказують, що будь-яке правопорушення є помилкою. Помилка може мати як позитивні, так і негативні наслідки, бути підставою як для умисного, так і для необережного злочину [1, с. 35].

Про те, що поняття помилки охоплює й умисні дії, пише й А. К. Семенов: «При розслідуванні злочинів можуть бути допущені помилкові дії і рішення, які належать до системи регуляції виконавчих дій щодо розкриття (розслідування) злочинів і “моральні” помилки, у тому числі умисні, які характеризують особистість виконавця» [2, с. 218].

У загальнотеоретичній юридичній літературі прихильником даного підходу розуміння сутності поняття «правозастосовна помилка» є О. В. Пунько. Вона під помилкою працівника міліції розуміє «... і правопорушення в процесі правозастосування (проступки і злочини) і неумисні дії, що є відступом від вимог норм права» [3, с. 139].

На нашу думку, науковець справедливо звертає увагу на те, що найважливішою властивістю помилки є її невідповідність праву, неправомірність, неадекватність вимогам норм (принципів) права [4, с. 110]. Критеріями помилковості можуть виступати три принципи правозастосування: законність, обґрунтованість та

доцільність [4, с. 111]. Помилка у застосуванні права може не відповідати не лише вимогам застосовуваних норм права, але й (або) вимогам принципів правозастосування.

Проте, окрім позитивних рис, сформульоване О. В. Пунько поняття правозастосовної помилки, на наш погляд, має і низку неточностей.

По-перше, воно загалом не враховує усіх суттєвих ознак досліджуваного явища, не вказує на те, що помилка в застосуванні права – це завжди випадковість, яка виникає в результаті неправильної вольової діяльності спеціальних суб'єктів і знижує ефективність управлінської діяльності, помилка має прихований характер, є особливим юридичним фактом і обов'язково підлягає усуненню.

По-друге, науковець, розкриваючи зміст даного поняття, не пояснює, яка саме невідповідність є помилкою: умисна чи неумисна (допущена внаслідок необережності або (і) добросовісної омани). Тому, на нашу думку, дане визначення поняття не дозволяє з'ясувати: до правозастосовних помилок слід відносити всі неправомірні невідповідності, незалежно від наявності або відсутності вини та її форми, чи лише неумисні невідповідності, допущені внаслідок необережності і (або) добросовісної омани.

Спираючись на викладене, ми вважаємо, що ознаки правозастосовної помилки, вказані у визначенні поняття О. В. Пунько, потребують додаткового уточнення, доповнення і, незважаючи на низку сформульованих даним ученим принципово важливих положень, досі залишається дискусійним питання щодо сутності помилки в застосуванні права, а відповідно і її видів, причин і способів усунення.

Підсумовуючи аналіз першого підходу до визначення поняття правозастосовної помилки, вважаємо за доцільне відмітити, що головною характерною рисою даного підходу є те, що його прихильники відносять до правозастосовних помилок будь-який, незалежно від наявності чи відсутності суб'єктивної сторони діяння та форми вини, неправильний результат правозастосовної діяльності, визнають помилками в застосуванні права як умисні, так і необережні злочини, а також об'єктивно-протиправні діяння, допущені внаслідок добросовісної омани.

Другий підхід припускає розуміння правозастосовної помилки і як результату добросовісної омани, і як результату необережності.

Прихильником такого підходу є М. М. Вовленко, котрий одним із перших у вітчизняній юридичній літературі надав детальне визначення помилки в правозастосуванні, під якою

він розуміє результат вольової діяльності спеціальних суб'єктів правозастосування, що суперечить нормам матеріального або процесуального права та не досягає істинної мети правового регулювання і кваліфікується як помилковий компетентним органом в особливо-му акті [5, с. 41].

Звернімо окремо увагу на те, що, на думку правознавця, правозастосовна помилка: виникає у результаті неправильної вольової діяльності спеціальних суб'єктів; має прихований характер; характеризується обов'язковістю її констатації самим суб'єктом, що допустив помилку або вищестоящим правозастосовним органом, який має контрольно-наглядові повноваження; є особливим юридичним фактом; виникає в результаті нетворчого підходу до правозастосування та не досягає істинних цілей правового регулювання; є випадковістю [5, с. 38–46].

Зважаючи на викладене, доцільно відмітити наступне: М. М. Вопленко, по-перше, цілком обґрунтовано зосереджує увагу на тому, що помилка в застосуванні права є випадковістю в процесі функціонування механізму правового регулювання, яка виникає в результаті неправильної вольової діяльності спеціальних суб'єктів і знижує ефективність управлінської діяльності; по-друге, помилка є особливим юридичним фактом, має прихований характер, може і повинна бути констатована самим суб'єктом, який її допустив, або вищестоящим правозастосовним органом, який має відповідні контрольно-наглядові повноваження.

Разом із тим, деякі ознаки, які мають місце у формулюванні визначення даного поняття, на наш погляд, потребують уточнення та додаткового поглибленого дослідження.

Наприклад, М. М. Вопленко відмічає, що правозастосовна помилка суперечить нормам матеріального і процесуального права, і ми цілком погоджуємось із ним у тому, що невідповідність тих чи інших правозастосовних дій вимогам норм матеріального чи процесуального права потрібно визнавати помилкою, оскільки правозастосування, як вид юридичної діяльності – це здійснювана в процедурно-процесуальному порядку владно-організуюча діяльність компетентних державних органів і посадових осіб, яка полягає в індивідуалізації юридичних норм стосовно конкретних суб'єктів і конкретних життєвих випадків у акті застосування норм права [6, с. 389]. На нашу думку, необхідно взяти до уваги й те, що будь-які правозастосовні дії, рішення суб'єктів правозастосування повинні бути законними, обґрунто-

ваними та доцільними, тобто відповідати також і принципам правозастосування.

Таким чином, помилковими будуть вважатися, на наше переконання, дії і рішення суб'єктів правозастосування, які суперечать не лише нормам матеріального і процесуального права, але й принципам правозастосування.

Крім М. М. Вопленка, прихильниками другого підходу розуміння сутності правозастосовної помилки є В. О. Котюк, Т. Р. Кенжетаєв, К. Р. Мураслімов. Так, В. О. Котюк помилку в застосуванні права визначає як протиправний юридичний факт, скоєний суб'єктом правозастосування в результаті неухважності чи необережності, який має, як правило, випадковий і неусвідомлений характер у період прийняття рішень [7, с. 177]. Т. Р. Кенжетаєв, як і М. М. Вопленко та В. О. Котюк, також зазначає, що «помилка виключає вину у формі як прямого, так і непрямого умислу»; «для помилки характерна вина у формі необережності – самовпевненості, грубої необережності, при якій правопорушник або передбачає (знає) можливість настання негативних наслідків і, не бажаючи їх, розраховує відвернути, чи хоча і не передбачає (не знає), але усвідомлює, що здійснювана їм дія (бездіяльність) може спричинити такий результат» [8, с. 49].

Схожої точки зору дотримується К. Р. Мураслімов, який стверджує, що правозастосовна помилка є результатом неправильної владно-організуючої діяльності правозастосовувача, який суперечить нормам права, кваліфікується як помилковий компетентним органом і в силу невиконання необхідного комплексу умов для досягнення істинної цілі є допущеним внаслідок добросовісної омані або необережності [9, с. 10].

З огляду на наведені визначення правозастосовної помилки прихильників другого підходу до розуміння її сутності вважаємо за доцільне підкреслити, що в даному підході виокремлюється добросовісна і недобросовісна (злочинна) помилка. Добросовісна помилка передбачає, що особа навіть за умови найбільш уважного й добросовісного ставлення до справи не могла уникнути такої помилки і, відповідно, ця помилка не може бути поставлена їй у вину [10, с. 212]. Причиною недобросовісної, злочинної помилки є необережне ставлення правозастосовного суб'єкта до виконання своїх обов'язків, його недбалість чи самовпевненість. Тобто при недобросовісній помилці за умови уважного, добросовісного ставлення до справи правозастосовувач повинен був і міг цієї помилки уникнути, не допустити її.

Таким чином, з огляду на те, що добросовісна помилка є результатом сумлінної омани і характеризується відсутністю вини в діянні, а недобросовісна, злочинна помилка є наслідком недбалості та самовпевненості правозастосувача, очевидно, що розрізнявати вказані види помилок необхідно за «суб'єктивною стороною діяння», наявністю або відсутністю в діях (бездіяльності) суб'єкта правозастосування вини у формі необережності.

З огляду на вищевикладене, на нашу думку, є цілком достатні підстави констатувати, що прихильники даного підходу до правозастосовних помилок не відносять умисні недоліки та упущення в правозастосовній діяльності, а отже, зміст поняття правозастосовної помилки при такому підході є більш вузьким, ніж у першому.

У *третьому підході* наголошується на тому, що правозастосовна помилка є неумисним об'єктивно-протиправним діянням, яке суб'єкт правозастосування допустив унаслідок добросовісної омани.

Прихильниками такого підходу є Р. С. Белкін, А. К. Педенчук та укладачі Енциклопедії криміналістичної експертизи, які до експертних помилок відносять невідповідні об'єктивній дійсності судження експерта або його дії, що не приводять до мети експертного дослідження, але тільки за умови, якщо і хибне уявлення, і неправильні дії є результатом добросовісної омани [11, с. 59; 12, с. 285]. Г. Є. Макушкіна, Й. Г. Вермеля, Л. В. Кочнева також підкреслюють, що експертними помилками слід вважати неправильні, не відповідні дійсності висновки експерта лише за умови наявності добросовісної омани [13, с. 108]. І. М. Шопіна та А. Д. Назаров, у свою чергу, наголошують, що помилки – це лише необґрунтовані дії (бездіяльність) слідчого, які не містять ознак

злочину й за які передбачено кримінальне покарання [14, с. 16; 15, с. 19].

Отже, підсумовуючи все вищевикладене, ми маємо підстави відзначити, що в юридичній науковій літературі існує три основні підходи до розуміння поняття правозастосовної помилки.

Перший підхід передбачає, що правозастосовна помилка – це будь-яке невиконання, порушення вимог норм права незалежно від вини особи. Представники даного підходу до правозастосовної помилки відносять умисні злочини, злочини з необережності, об'єктивно-протиправні діяння, які є результатом добросовісної омани.

У контексті другого підходу правозастосовну помилку розуміють як результат добросовісної омани чи необережності. У межах даного підходу виокремлюють добросовісну і недобросовісну (злочинну) помилку, критерієм розрізнення яких є суб'єктивна сторона діяння (за обставин добросовісної помилки вина відсутня, у випадку злочинної помилки вина характеризується необережністю).

Представники третього підходу наголошують, що правозастосовна помилка – це об'єктивно-протиправне діяння, негативне соціально-правове відхилення, дефект (похибка) в професійній юридичній діяльності, результат неумисності, добросовісної омани, правозастосовуючого суб'єкта.

Наявні в загальнотеоретичній юриспруденції точки зору щодо поняття правозастосовної помилки характеризуються наявністю певних суперечливих неоднозначних моментів. Відповідні точки зору певною мірою не дозволяють: чітко визначити причини та умови правозастосовних помилок; дослідити особливості виявлення та усунення правозастосовних помилок; з'ясувати та проаналізувати основні напрямки мінімізації помилок у застосуванні права.

Список використаної література

1. Голик Ю. В. Теория ошибок: уголовно-правовое и криминологическое значение / Ю. В. Голик, О. В. Орлова // Актуальные проблемы борьбы с преступностью : межвуз. сб. науч. тр. / [редкол.: М. И. Ковалев, И. Я. Козаченко (отв. ред.) и др.]. – Свердловск : СЮИ, 1989. – С. 29–38.
2. Семенов А. К. К вопросу о природе ошибок, ошибочных действий и решений в раскрытии (расследовании) преступлений. / А. К. Семенов // Актуальные вопросы правоведения в период совершенствования социалистического общества. – Томск : Изд-во ТГУ, 1988. – С. 218–219.
3. Пунько О. В. Помилки у кваліфікації злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Пунько О. В. – К., 2005. – 193 с.
4. Пунько О. В. Характеристика та класифікація правозастосовних помилок / О. В. Пунько // Право України. – 2003. – № 8. – С. 110–112.
5. Вопленко Н. Н. Ошибки в правоприменении : понятие и виды / Н. Н. Вопленко // Советское государство и право. – 1981. – № 4. – С. 38–46.
6. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.
7. Котюк В. О. Теорія права : курс лекцій : [навч. посіб. для юрид. ф-тів вузів] / В. О. Котюк. – К. : Вентурі, 1996. – 207 с.

8. Кенжетаев Т. Р. Юридическая квалификация ошибки работника / Т. Р. Кенжетаев // Советское государство и право. – 1988. – № 8. – С. 44–51.
9. Мурсалимов К. Р. Правоприменительные ошибки. Проблемы теории : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Мурсалимов Камилль Рамилевич. – Нижний Новгород, 2000. – 25 с.
10. Дагель П. С. Субъективная сторона и ее установление / П. С. Дагель, П. Д. Котов ; [науч. ред. Г. Ф. Горский]. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1974. – 243 с.
11. Белкин Р. С. Понятие экспертных ошибок и их классификация / Р. С. Белкин, А. К. Педенчук // Общетеоретические, правовые и организационные основы судебной экспертизы : сб. науч. тр. / [ред. А. Д. Бойков]. – М. : ВНИИСЭ, 1987. – С. 59–66.
12. Энциклопедия судебной экспертизы / [авт.-сост. Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская] ; под ред. Т. В. Аверьяновой, Е. Р. Россинской. – М. : Юристъ, 1999. – 552 с.
13. Макушкина Г. Е. Понятие, причины и профилактика экспертных ошибок / Г. Е. Макушкина, Й. Г. Вермель, Л. В. Кочнева // Судебно-экспертное исследование человека и его деятельности : межвуз. сб. науч. тр. / [редкол.: И. Н. Сорокотягин (отв. ред.) и др.]. – Свердловск : СЮИ, 1985. – С. 104–109.
14. Шопіна І. М. Правові та організаційні засади підвищення ефективності професійної діяльності слідчих органів внутрішніх справ України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Шопіна Ірина Миколаївна. – Х., 2004. – 20 с.
15. Назаров А. Д. Влияние следственных ошибок на ошибки суда / А. Д. Назаров. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 323 с.

Надійшла до редколегії 11.09.2012

КАЛЕНИЧЕНКО Л. И. НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ К ПОНИМАНИЮ ПОНЯТИЯ ПРАВОПРИМЕНИТЕЛЬНОЙ ОШИБКИ В ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКОЙ ЮРИСПРУДЕНЦИИ

Определены основные подходы к пониманию понятия правоприменительной ошибки и проанализированы существующие в общетеоретической литературе ее понятия.

KALENICHENKO L. SCIENTIFIC APPROACHES TO THE CONCEPT DEFINITION OF THE CONCEPT OF LAW ENFORCEMENT MISTAKE IN GENERAL AND THEORETICAL JURISPRUDENCE

The basic approaches to understanding of concept of law enforcement mistake are defined. Concepts of law enforcement, which exist in the general-theoretical literature, are analyzed.

УДК 340.1

Є. В. ПЕТРОВ,

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Донецького юридичного інституту МВС України*

ТЕОРІЯ ПРИВАТНОГО І ПУБЛІЧНОГО ПРАВА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА РЕФОРМУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

Визначено напрями подальшого реформування господарського права. Проаналізовано теорію поділу права на приватне та публічне, на підставі чого доведено необхідність диференціації норм господарського права з подальшим утворенням окремих галузей права.

Від часу прийняття Господарського кодексу України, а також Кодексу адміністративного судочинства України в юридичній літературі значно активізувалася наукова дискусія щодо сучасного стану та перспектив подальшого розвитку господарського права України. Причина цього полягала в тому, що нове законодавство викликало до життя нові проблеми, пов'язані з необхідністю більш точного встановлення юридичної природи правовідносин,

які виникають у сфері функціонування суб'єктів господарської діяльності. Так, юридична практика постала перед необхідністю пошуків чітких критеріїв розмежування господарської та адміністративної судових юрисдикцій, що, однак, надзвичайно складно здійснити, спираючись на стару методологічну базу.

З огляду на це метою нашого дослідження є продовження внутрішнього аналізу господарського права України з подальшим виділенням